

CONSTANTIJN KELK OVER MENSELIJK
FALEN EN HET NUT VAN RESOCIALISATIE

DE RECHTSTAAT

gaat óók over

BESCHERMING

Constantijn Kelk (1943) neemt na bijna veertig jaar officieel afscheid van de academische wereld. Als hoogleraar straf- en strafproces, in het bijzonder het penitentiair recht, hield hij de menselijke waardigheid in ere, ook op momenten dat de samenleving haar graag wilde zien vallen. “Als je als maatschappij groepen gaat mijden, maak je het erger. Dan verharden mensen alleen maar.”

door **Miek Smilde** foto's **Chantal Ariëns**

Hij kan *De schreeuw* zien staan, vanaf het balkon aan de voorzijde van zijn huis, als de bladeren zijn gevallen. Kunstenaar Jeroen Henne-
man ontwierp het beeld na de dood van Theo van Gogh, die vier jaar geleden om de hoek van de straat werd vermoord. “De verhoudingen in dit land zijn er sindsdien niet beter op geworden”, zegt prof. mr. Constantijn Kelk onderkoeld. “Mensen zijn steeds banger geworden. Ik ook. Ik werd echt bang toen men na de aanslagen van 9/11 ging benadrukken dat iedereen moest opletten als er plastic tasjes onbeheerd op stations stonden. Ik heb een keer in de trein zo’n tasje zien staan, waarschijnlijk gewoon een zak vol afval. Daar werd ik opeens zo panisch van dat ik in een andere coupé ben gaan zitten. Angst. Iedereen kent het, alleen trekt niet iedereen zich er iets van aan. En je moet het niet erger maken dan het is. Ik vind het heel goed dat minister van Justitie Ernst Hirsch Ballin de angst voor aanslagen in Nederland op een sobere wijze relativeert. Als wij op een verdachte lijst staan van potentiële terroristen, moet hij dat eerlijk zeggen, maar hij wil mensen niet onnodig bang maken. Zo hoort het.”

Persoonlijk is de professor nooit bedreigd. Wel ontving hij gedurende zijn loopbaan boze brieven van mensen die hem zijn opvattingen over de rechtspositie van gedetineerden en het belang van resocialisatie kwalijk namen. “Brieven vol vergelding. Nogal eens van dominees.” Dat laatste heeft Kelk verbaasd. Van oudsher waren het namelijk de kerken die het voortouw namen in de zorg voor gevangenen. Een aantal reclasseringsinstellingen wortelde in de christelijke traditie waarin mededogen en menselijkheid een grote plaats innemen. Hoewel zelf niet christelijk, neemt Kelk die woorden ook regelmatig in de mond. Zijn afscheidscollege, dat plaatsvindt op 31 oktober, draagt niet voor niets de titel *Strafrecht binnen menselijke proporties*. Tijdens dat college zal hij onder meer ingaan op de enorme uitbreiding van het strafrechtelijk sanctiearsenaal en de aanzienlijke verzwaring van de straftoemeting, “met als klapstuk de dertig levens-

langgestraften die we nu hebben”. Hij schudt meewarig zijn hoofd. “Het is heel moeilijk om uit te leggen dat het uitsluiten van groepen de samenleving uiteindelijk schaadt. Het wil er bij de gemiddelde burger niet in dat op het moment dat je gevangenen bij wijze van spreken inmetselt in de muur het als een boemerang terugkomt. Het principe van de rechtstaat is geen kwestie van meer macht, het ook gaat om rechten en bescherming. Maar het idee van ‘heden ik, morgen jij’, het idee dat het ook jou kan overkomen, opsluiting, uitsluiting, dat is weg. Helemaal weg.”

Kunstenaarsleven

Dat was in het begin van zijn carrière wel anders. Komend uit een kunstenaarsgezin – zijn vader was schrijver en dichter, zijn moeder was ontwerpster en kunstjournaliste – ontdekte de jonge Constantijn al snel wat de consequenties konden zijn van erbij horen of erbuiten staan. De Tweede Wereldoorlog speelde daarbij een allesoverheersende rol. “Mijn moeder was van joodse origine. Ik ben zelf in het geheel niet joods opgevoed, maar die achtergrond speelde in mijn jeugd natuurlijk wel een rol. Mijn ouders waren bang dat mijn joodse grootmoeder zichzelf onvoldoende zou beschermen toen het grimmiger werd in Nederland. Dus hebben zij haar opgehaald en heeft ze bij ons thuis, in Broek in Waterland, ondergedoken gezeten. Ook collega's van mijn vader en diverse familieleden van mijn moeder hebben bij ons gewoond. In die periode ben ik geboren. Mijn jeugd is doordrongen van die tijd. Bij ons werd altijd over de oorlog gepraat. In, voor en na, dat waren de criteria. Iets had plaatsgevonden vóór de oorlog, of juist ná de oorlog. Of iets was gebeurd tijdens de oorlog, dat was helemaal *tricky*.” De jonge Kelk vond het kunstenaarsleven niet altijd alleen maar leuk. “Als kind heb je heel andere belangen dan volwassenen. Na een werkdag streken er regelmatig mensen bij ons neer die bleven hangen bij de borrel. Dat liep wel eens uit en dan kreeg ik honger, en ik moest de volgende dag weer vroeg naar school. Ik had als jongen daarom veel be- ▶

hoeft aan regels, aan afspraken maken. Zekerheden zoeken.” Kelk sluit niet uit dat hij om die reden rechten ging studeren, terwijl dat in zijn familie geen traditie was. Even overwoog hij nog naar de kunstacademie te gaan. Net als een aantal van zijn naaste familieleden tekende hij, en zijn leraar op het Amsterdamse Barlaeus Gymnasium herkende zijn talent. “Maar ik wilde dat kunstenaarsleven niet, daarvan had ik de keerzijde meer dan voldoende gezien. Het was altijd sappelen. Niet dat ik geld nou zo belangrijk vind, maar ik vond het benauwend als we weer sober moesten zijn, omdat er bijvoorbeeld net een belastingaanslag op de mat was gevallen. Ik had behoefte aan meer soliditeit. En ik was proceduregevoelig. Niet in de formele zin, absoluut niet, maar wel in de zin dat je moet doen wat je belooft.”

Voetbalvandalisme

Het werd de Gemeente Universiteit in Amsterdam. Aanvankelijk vond Kelk de studie abstract, “het was een opgelegde plicht en die vervulde ik”. Gaandeweg maakte hij kennis met de strafrechtelijke vakken, hoewel hij nog civielrechtelijk afstudeerde. “Het strafrecht was destijds nog lang niet zover ontwikkeld, het had nog niet de uitgebreide positie in het curriculum zoals nu. Ik wilde er in stilte veel over lezen en dat heb ik ook gedaan.” Kelk leerde de grote namen van de zogeheten Utrechtse School kennen, de jurist Willem Pompe, de criminoloog Kempe, de penoloog Rijkssen. Ook

hun empirische onderzoeksmethoden trokken Kelk aan. “Studies naar vandalisme op het voetbalveld, heel interessant. Voetbal zegt me niets, maar vandalisme wel.” Dus toen de Utrechtse faculteit in 1969 een docent zocht, wist Kelk meteen: ‘dat is iets voor mij’. Hij solliciteerde, werd

aangenomen, en ging er nooit meer weg.

In de bijna veertig jaar die Kelk aan het Utrechtse instituut was verbonden, eerst als docent, later als hoogleraar, schreef hij honderden wetenschappelijke publicaties, heel vaak op het gebied van het

“EEN HEDENDAAGSE DIRECTEUR VAN EEN GEVANGENIS IS EEN SUPERMANAGER DIE VRIJWEL NOOIT ZELF EEN GEDETINEERDE HOEFT TE SPREKEN”

penitentiaire recht. Speciale aandacht schonk hij aan de rechtspositie van gedetineerden waarop hij in 1978 promoveerde. Verder was hij een van de oprichters van de Coornerhert Liga, de vereniging voor strafrechtshervorming die vooral in de jaren zeventig veel prominente juristen trok. Het was een tijd waarin openlijk, en vaak met verve, werd getwijfeld aan het nut van straffen, waarin gevangenen een stem kregen, en zelfs gevangenisvennootschappen werden gesloten.

Deze ontwikkelingen wortelden eigenlijk in de naoorlogse jaren. Al in 1947 bepleitte de toenmalige commissie-Ficq een uitbouw van het Nederlandse gevangeniswezen, hoewel zij er meteen bij zei dat ‘s lands schatkist geen fundamentele verbeteringen kon financieren. In de praktijk veranderde er dus weinig, maar de toon was wel gezet. Volgens Kelk was die toon sterk te danken aan de persoonlijke ervaringen van prominente bestuurders en politici die tijdens de bezetting zelf gevangen

Constantijn Kelk

Constantijn Kelk (1943) studeerde rechten aan de Gemeente Universiteit van Amsterdam – nu UvA. Sinds 1969 is hij verbonden aan het Willem Pompe Instituut in Utrecht, eerst als docent, sinds 1980 als hoogleraar.

Kelk promoveerde in 1978 op het proefschrift *Recht voor gedetineerden*. Andere belangrijke publicaties zijn het handboek *Strafrecht met mate* dat hij samen met Nico Jörg schreef, de essaybundel *Afgeschreven* over literatuur en strafrecht, het *Studieboek materiaal strafrecht* en het boek *Nederlands detentierecht*.

Kelk is raadsheer-plaatsvervanger in het gerechtshof van Amsterdam, voorzitter van de klachtencommissie bij de politie regio Utrecht, vice-voorzitter van een van de vijf toetsingscommissies-euthanasie en plaatsvervangend lid van de Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming. Constantijn Kelk woont in Amsterdam. Hij tekent nog steeds.

hadden gezeten. Zij hadden ervaren hoe erg de gevangenen waren verwaarloosd, hoe het er stonk en hoe vochtig het was, en vonden na de bevrijding dat niemand meer onder die omstandigheden van zijn vrijheid mocht worden beroofd.

Penologisch paradijs

In de jaren zeventig kregen deze overtuigingen echt vorm, mede dankzij Kelk. “Nederland werd in internationaal opzicht een soort penologisch paradijs”, glimlacht de hoogleraar. “Blijkbaar geloofde men hier dat er minder te bestraffen viel.” Hij herinnert zich hoe een Amerikaanse collega zich destijds verbijsterd uitliet over het feit dat in het Huis van Bewaring aan het Kleine Gartmanplantsoen – daar waar nu cultureel centrum De Balie is gevestigd – de deuren van de meeste cellen overdag openstonden. “Ik liep daar op dat moment stage als maatschappelijk werker en kon het dus bevestigen. Het kon toen gewoon, ik kan me niet herinneren daar van ontvluchtingen te hebben gehoord. De gevangenis was relatief klein, ik denk dat er niet meer dan honderd gedetineerden waren, waardoor het geheel goed was te overzien. De directeur liep over de gangen van de gedetineerden en zij spraken hem aan over van alles en nog wat, dat is nu ondenkbaar. Een hedendaagse directeur van een gevangenis is een supermanager die vrijwel nooit zelf een gedetineerde hoeft te spreken. Toen wist men veel meer van elkaar. Wie moest voorkomen in hoger beroep, wie in zak en as zat omdat z'n vrouw bij hem weg was, wie depressief was.”

Die geest van openheid paste bij de geest van democratisering die op de universiteiten heerste. Een geest die ook paste bij Kelk persoonlijk. “Actievoeren had niet mijn voorkeur, maar democratisering sprak me zeer aan. Wij zijn met de Coornhert Liga nooit op de barricades gegaan, maar we namen wel actie in de zin van praten, met politici, beleidsambtenaren. Ja, ik voelde me wel een kind van mijn tijd.”

De grote vergeler

De samenleving reageerde destijds relatief positief op de ontwikkelingen binnen het strafrecht en het gevangeniswezen. “Mensen waren positief geïntrigeerd”, zoals Kelk het noemt. “Er zijn altijd mensen geweest die roepen: ‘ze zitten er niet voor zweetvoeten’ of ‘hang ze op’, maar als grootste gemene deler was destijds een sfeer van nieuwsgierigheid. Men keek met een open blik naar gedetineerden, omdat men er ook van was doordrongen dat niemand zomaar rechteloos kon blijven.”

Dat besef is verdwenen, herhaalt Kelk. Van een positieve grondhouding ten opzichte van gevangenen is geen sprake meer. Het keerpunt situeert Kelk in het midden van de jaren tachtig die op dit ogenblik – mede dankzij de memoires van oud-politicus en actievoerder Wijnand Duyvendak – weer volop in de belangstelling staan. Kelk herinnert zich de ja-

ren tachtig heel anders dan de media. Voor hem waren het niet de jaren van linkse acties, maar van ‘instrumentalisering’. Het woord instrument alleen al is hem een gruwel. “Een instrument is een viool, een piano, iets dat waarde in zichzelf heeft.

Maar het is verworden tot

een dure term voor helemaal niks. In het strafrecht zijn de tanden van het recht steeds belangrijker geworden, en dat is ten koste gegaan van de rechtsbescherming.” Met de tanden van het recht doelt Kelk op de strafrechtelijke sancties en op het formele strafrecht dat gaandeweg steeds belangrijker werd, mede onder invloed van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens. “Het beschermen van rechten tegen macht was de verdienste van de jaren zestig en zeventig”, vat Kelk de ontwikkelingen samen. “En toen dat eenmaal enigszins was verworven, werd de macht weer belangrijker. En de mogelijkheden om die macht uit te oefenen. Dat hangt samen met de ontwikkelingen van de samenleving, de commercialisering. Alles moest steeds commerciëler, materiëler. Vanaf dat moment is steeds meer gedacht in boekhoudkundige termen als middelen, doelen, doelstellingen, alsof de definitie daarvan een graadmeter is voor alles wat je wilt bereiken. Het zijn abstracties die mijn vakgebied ernstig onder druk hebben gezet.”

Een tweede ontwikkeling die het denken over straffen en strafrecht beïnvloedde, was de opkomst van de georganiseerde (drugs)criminaliteit. Kelk noemt deze vorm van criminaliteit ‘de grote vergeler’ van veel dat met criminologie en penologie heeft te maken. “Vergeler is een term die, meen ik, destijds in reclames voor bleekwater werd gebruikt, het is het vuil dat alles aantast. Zoals de georganiseerde criminaliteit heel wat verworvenheden heeft aangetast.”

Kelk refereert op dit punt aan de ministeriële nota *Samenleving en Criminaliteit* van 1985 waarin een scherp onder-

“IN HET STRAFRECHT ZIJN DE TANDEN VAN HET RECHT STEEDS BELANGRIJKER GEWORDEN, TEN KOSTE VAN DE RECHTSBESCHERMING”

scheid werd gemaakt tussen veelvoorkomende kleinere criminaliteit en zware criminaliteit, zoals de georganiseerde (drugs)criminaliteit. Er werd gekozen voor een consequente strafrechtelijke vervolging en aanpak van de zware criminaliteit, terwijl de zogeheten ‘kleine’ overlast gevende criminaliteit zoveel mogelijk buiten het strafrecht om aangepakt zou worden, bijvoorbeeld met het bestuursrecht of door middel van sociale controle. Op zichzelf vond Kelk deze voornemens niet slecht, hoewel hij twijfelde aan het argument dat de strafrechtspleging zijn geloofwaardigheid dreigde te verliezen. “Geloofwaardig voor wie? Dat heb ik me dikwijls afgevraagd. De geloofwaardigheid van het strafrecht heeft ertoe geleid dat het sanctiearsenaal enorm is uitgebreid, de straftoemeting aanzienlijk is verzwaaard, duizenden cellen zijn gebouwd. De detentiesituatie is erg veranderd, zeker de verpleegsituatie in de TBS. Vanuit de rechtspositie van veroordeelden bezien is de *longstay* (de afdeling waar TBS-gestelden in principe niet meer worden behandeld en langdurig tot een leven lang verblijven) natuurlijk een absoluut dieptepunt. Mensen zijn geneigd zwaardere straffen te eisen, omdat ze bang zijn. Als veiligheid wordt gezien als een belangrijk maatschappelijk domein van zorg, dan ontcom je niet aan straf, aan opsluiten. Maar veiligheid betekent ook dat we verdachten moeten beschermen tegen onterechte veroordelingen. Veiligheid betekent ook dat we mensen moeten helpen terug te keren in de samenleving. Staatssecretaris Albayrak en minister Hirsch Ballin hebben aangekondigd dat ze weer meer willen investeren in nazorg, hopelijk ook in de reclassering, en dat juich ik erg toe, al weet ik niet hoe hun plannen er in de finesses uitzien. Maar jarenlang is sprake geweest van een totale kaalslag. Een verkillung. Dat is desastreus geweest. Als je als samenleving groepen gaat mijden, maak je het alleen maar erger. Dan verharden mensen alleen maar.”

Onvermijdelijk menselijk falen

“Een paar jaar geleden zei de minister van justitie dat gedetineerden zonder motivatie niet aan resocialiserende activiteiten mochten deelnemen in de gevangenis”, besluit Kelk. “Onbegrijpelijk. De meeste mensen die in de gevangenis zitten komen uit een gedepriiveerd milieu, vaak uit een traditie van ellende waarin geen sprake is geweest van enige stabiliteit. Die mensen weten helemaal niet wat motivatie is. Die hebben bijvoorbeeld nooit stimulerende ouders gehad die leuk met hen gingen knutselen. Motivatie moet je leren. Het is en blijft mijn overtuiging dat alleen door eindeloos te blijven investeren deze mensen op een beter pad kunnen worden gezet. Daar ben ik om uitgelachen. Want ja, die ziele jeugd, daar geloofde op een gegeven moment niemand meer in. Langzamerhand ben ik wel blij om van dit soort

“HET IS EEN ILLUSIE DAT WE DAT CRIMINEEL GEDRAG PRECIES KUNNEN OPMETEN EN VOORZIEN VAN NET ZO VEEL ELLENDE TER VERGELDING”

reacties met pensioen te kunnen gaan. Ik geloof namelijk niet dat de verharding van het strafrechtklimaat het er veiliger op maakt. Ik zeg natuurlijk niet dat iemand die een moord heeft gepleegd in de watten moet worden gelegd. Mensen hebben mij dergelijke gedachten wel eens toegedicht, maar het gaat mij niet om barmhartigheid omwille van de barmhartigheid. Het gaat me om de onvermijdelijk-

heid van het menselijk falen en het menselijk tekort. Crimineel gedrag kan niet zonder reactie blijven, maar het is een illusie dat we dat falen en dat tekort precies kunnen opmeten en kunnen voorzien van net zo veel ellende ter vergelding. Ik pleit voor eer-

herstel van de reclassering, en vooral van de rol die vrijwilligers daarbij kunnen spelen. Vrijwilligers zijn domweg mensen uit de samenleving die gedetineerden kunnen helpen vertrouwd te raken met een ander leven. Die kunnen laten zien wat normen en waarden zijn. Ik ben zelf gezinsvoogd geweest en heb gezien wat je als gewone burger kunt betekenen. Mijn cliënt was een jongen die uit de portemonnee van zijn moeder had gejat, en uit huis was geplaatst. Ik was zijn contactpersoon, hield zijn moeder in de gaten en leerde hem de gewone dingen. Hij is inmiddels al 25 jaar getrouwd, heeft zelf kinderen. Ik heb nog steeds contact met hem. Ik hoop dat hij op mijn afscheid komt.” ■

